

TÜRK TARİHÇİLİĞİ VE PROF. DR. AYDIN TANERİ ARMAĞANI

HAZIRLAYANLAR

Yrd. Doç. Dr. Suat AKGÜL

Yrd. Doç. Dr. Bahattin ERGEZER

Uğur ERTAN

Yrd. Doç. Dr. Ali GÜLER

75

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN YEMERGESİ KILI

ANKARA - 1998

Yeni Ziraat Mah. 13. Sok. No : 23/C Dışkapı / ANKARA

Tel : (0312) 384 03 28 - 29

Fax : (0312) 384 10 50

TÜRK TARİHÇİLİĞİ
VE
PROF. DR. AYDIN TANERİ
ARMAĞANI

HAZIRLAYANLAR

Yrd. Doç. Dr. Suat AKGÜL

Yrd. Doç. Dr. Bahattin ERGEZER

Uğur ERTAN

Yrd. Doç. Dr. Ali GÜLER

ANKARA - 1998

18 MART ÇANAKKALE ZAFERİ VE TÜRK İSTİKLÂL HARBİ

*Yrd. Doç. Dr. Mustafa TURAN**

XX. yüzyıl başları, bu tarihe kadar devam edegelen mücâdele ve muhârebelerin, Türk milleti aleyhinde cereyan ettiği bir zamandır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan harpleri akabinde oluşan gruplaşmada tarafsız kalamamış⁽¹⁾ ve Almanya'nın yanında I. Dünya Harbi'ne girmek zorunda kalmıştır. Devletin hem zayıf bir durumda olması, hem de tarafsız kalması, o günkü şartlarda pek mümkün gözüküyordu. Sadrazam Sait Halim Paşa bu hususta, anlaşmazlıkları sebebiyle birbiriyle savaşan rakiplerin artık, Türkiye'nin meselesini anlaşarak hep birlikte halletmek istediklerini belirttikten sonra şunları söylemektedir: "Üçlü İtilaf, ta Güney Amerika hükümetlerine varıncaya kadar her tarafta kendine müttefikler arıyor; yirmi beş, otuz seneden beri Almanya'nın müttefikleri olan İtalya'yı, yine Avusturya- Macaristan ile anlaşma imzalanmış olan Romanya'yı kendi tarafına çekmek için mümkün olan her şeyi yapıyor, hiç bir fedakârlıktan çekinmiyordu. Fakat, bütün bunların yanında, Türkiye'yi ittifak dairesine sokmak için her hangi bir teşebbüste bile

* Afyon Kocatepe Üniversitesi. Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1. Y. Ercan, *Osmanlı Devleti'nin bu bloklaşmada sağlıklı bir politika izleyemediğini, devletin hangi blok içinde yer almasının daha yararlı olacağı anlayışıyla değil, iktidarda hulunan kişiler hangi ülkede eğitim görmüşler, hangi devletin etkisi altında kalmışsa ona göre tercihler yapıldığını, sağlıklı bir tarafsızlık politikası da izlenemediğini ifade ile Osmanlı Devleti'nin topraklarının stratejik önemi nedeniyle tarafsız kalamayacağı hükmüne varmaktadır. Bkz: Y. Ercan, "Bloklararası Çatışmalarda Osmanlı Devleti Topraklarının Stratejik Önemi", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye (23-25 Ekim 1995 - İstanbul)*, Gnkur. Bşk. Yay. Ank., 1996, s. 122; Bu hususta Tuncer Baykara da savaşa sokulma girişimlerinin bertaraf edilebileceğini, ancak bunun yapılmadığını, savaşa girilmesini isteyen en önemli gücün Enver Paşa olduğunu ifade etmekte, Balkan Harbi'nin intikamını ve kaybedilen toprakları almak ile Balkan Harbi'nde lekelendiği kabul edilen Türk'ün namusunu temizlemek düşüncesinin savaşa girişin ruhi amileri olduğunu belirtmektedir. Bkz: T. Baykara, "Birinci Dünya Savaşı'na Girişin Psikolojik Sebepleri", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler*, Gnkur. ATASE, Bşk. Yay., Ank., 1989, s. 363 vd.*

bulunmamıştı. Hatta bu hususta bir arzu dahi göstermedi. Aksine, İtilâf Devletleri, bu cihanşümûl muhârebenin, Türkiye ile olan derin ve hayafî alâkasını, Türkiye'den saklamak ve bizi cereyan eden hâdiselerin dışında tutup, yalnız ve çaresiz bırakabilmek için lâzım gelen her şeyi yaptılar.⁽²⁾”

Osmanlı Devleti, Avusturya - Macaristan Veliâhtı'nın bir Sırp fedâisi tarafından öldürülmesinden (28 Haziran 1914) önce bir dünya harbinin kaçınılmaz olduğunu görüyor ve siyasî temaslarda bulunuyordu. İngiliz ve Fransızların Rusya'yı Almanya'ya karşı savaşa sokabilmek için, aralarında İstanbul'un da bulunduğu bir çok Türk beldesini Rusya'ya bıraktıklarına dair bilgiler mevcuttu.⁽³⁾ Avrupa'daki dengeyi temin eden bütün devletler, çareyi silâha sarılmakta buldukları bir zamanda, Türkiye hangi dengeye dayanarak tarafsız kalabilirdi? Osmanlı Devleti, harbin neticesinde ortaya çıkacak olan dengenin, mümkün merteye kendi aleyhinde olmaması için tarafsız ve hareketsiz kalamazdı. Bundan başka, devlet, bilhassa coğrafi mevkîinin bu savaşta taşıdığı önem dolayısıyla ve asırlardan beri kendisi hakkında beslenen ihtiraslar sebebiyle, Avrupa dengesinin bozulması yüzünden geleceği en fazla kararan ve tehdit altında kalan bir memleket oluyordu.⁽⁴⁾ Bu durumda Osmanlı Devleti, hangi şartlar içinde savaşa gireceğini bilmiyordu. Osmanlı Devleti, İtilâf devletleri blokuna katılmak için yaptığı teşebbüsler⁽⁵⁾ gerçekleşmeyince, Almanya'nın safinda yer almak zorunda kalıyordu. Neticede 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında ittifak kurulur.⁽⁶⁾

Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yaptığı bu ittifak, kendisini savaşa girmeye mecbur etmiyor olarak telâkki edilmiş⁽⁷⁾ ve Os-

2. Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, (Haz: E. Düzdağ), İst., 1991, s. 293 vd.

3. Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İst., 1980, s. 215.

4. Bu hususta bkz: Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, C: I., İst., 1990, s. 55 vd; S. Halim Paşa, a.g.e., s. 308.

5. Said Halim Paşa *İtilâf Devletleri'nin Türkiye'ye tamamen tarafsız kaldığı takdirde, istiklâline ve toprak bütünlüğüne kefil olacaklarından fazla bir vaatte bulunmadıklarını kaydeder*. Bkz: Said Halim Paşa, a.g.e., s. 297.

6. *İttifak Anlaşması'nın metni için bkz: Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Mustafa Kemal*, C: I, 1881-1919, İst., 1976, s. 412-413; Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik*, C: I, İst., 1994, s. 75-76; Sabis, a.g.e., s. 106-107.

7. Said Halim Paşa, a.g.e., s. 309.

manlı Devleti, savaş karşısında tarafsızlığını ilân etmiş ise de Akdeniz'de İngiliz donanmasının tâkibine uğrayan Goben ve Breslav adlı iki Alman harp gemisinin, Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesi Almanya yanında savaşa gireceğini gösteriyordu. Bu gemiler, Yavuz ve Midilli adlarını alarak, Türk bayrağı çekilip, mürettebata fesler giydirilmiş ve Enver Paşa'nın emriyle Amiral Souchon komutası altına verilerek, 29 Ekim 1914'de Karadeniz'de Odesa, Sivastopol ve Novorosisk limanlarını bombalamışlar, Rus donanmasıyla muharebe etmişlerdir. Bu muhârebeye Hamidiye gemisi ile bazı Türk harp gemileri de katılmıştı.⁽⁸⁾ Bu olay Osmanlı Devleti'nin fiilen harbe girişinin tarihidir. Nitekim, 5 Kasım 1914 tarihinde İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne resmen harp ilân ettiler. 11 Kasım 1914'de de Osmanlı Devleti aynı devletlere resmen harp ilanında bulundu.⁽⁹⁾ Oysa, resmen harp ilân edilmeden önce İngiliz, Fransız ve Rus işgalleri başlamıştı.

1 Kasım 1914'de Rusların Doğu Bayezit'ten sınırları tecâvüzü ile Kafkas Cephesi açıldı. 21 Aralık 1914'de başlayan ve tarihimize Sarıkamış hareketi olarak geçen mücâdele, Ocak 1915'e kadar devam etmiş ve 90.000 civarında insanımız şehit olmuştur. Sarıkamış harekâtının ardından Ruslar, Malazgirt - Van bölgesine kadar uzanmışlardır.

1 Kasım 1914'te İngilizlerin Süveyş'te Akabe'yi bombardıman etmeleri ile Flistin - Suriye cephesi açıldı. En iptidai vasıtalar ve silahlarla Tih sahrası, büyük zorluklarla geçilmiş ve 3 Şubat 1914'te "Kanal Harekâtı" başlatılmıştır. Ancak Kanal Harekâtı'ndan da bir sonuç alınamamış, binlerce Mehmetçiğin şehit verilmesiyle tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1 Kasım 1914'te İngilizlerin Basra Körfezi'ne asker çıkarmaları ile Irak cephesi açıldı. Selman - Pak'ta kuvvetleri bir savunma hattı oluşturan Türk kuvvetleri, Kütü'l - Ammare'de, İngilizlere ağır kayıplar verdirdiler. Kuvvetlerinin üçte birini kaybeden İngilizler çekilmek zorunda kaldılar.⁽¹⁰⁾

8. Lord Kınross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Terc: Necdet Sander), İst., 1990, s. 91.

9. Aydemir, a.g.e., s. 217.

10. "Kodaman, "1876 - 1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi," *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C: XII, İst., 1993, s. 181 vd.; M. Keskin, A. Yuvalı, A. Öztürk, M. Ekincikli, *Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Kayseri, 1995, s. 59-60.

İngiliz Bahriye Nazırı Winston Churchill, İstanbul'un ele geçirilip Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılmasını savunuyordu. Çanakkale savaşlarında alınacak sonuçların uğranılacak kayıpları göze aldırarak kadar önemli olduğunu düşünen Churchill'e göre, boğazlara girişilecek bir harekâtla, İstanbul Müttefiklerin kontrolü altına girecek, Asya Türkiyesi'ndeki kuvvetlerin Avrupa cephesinde faaliyet gösteren kuvvetlerle bağlantısı kesilecek ve böylece Kafkas cephesinde bulunan Rus kuvvetlerinin yükü hafifletilerek Osmanlı Devleti barış yapmaya mecbur edilecekti.⁽¹¹⁾ Ayrıca, henüz savaşa girmemiş, Balkan devletleri de Müttefik devletler safına çekilebilecekti. Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa katılmasıyla zor durumda kalan İngiltere ve Fransa, Rusya ile doğrudan temas geçip savaş güçlerini artırmak, Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı ve Hint yolu üzerindeki baskısını kaldırmak, ayrıca Orta Avrupa'ya sızan Alman - Avusturya ordularını arkadan çevirebilmek için bu harekâtı gerekli görmüşlerdi.⁽¹²⁾ Dolayısıyla, Almanya karşısında bunalan Çarlık Rusya'nın savaş gücünü takviye etmek amacıyla ulaştırılmak istenen yardım yine boğazlardan yapılabilirdi.

Çanakkale boğazı geçilirse İstanbul düşecek, böylece İtilâf kuvvetlerine Rusya'ya giden yol açılmış olacaktır. Süveyş Kanalı ile Hint yolu üzerindeki bütün engeller bertaraf edilecek, Türk milletinin ümidi kırılacak, esâreti söz konusu olacaktır.

Müttefik Devletler, boğazlardan rahatlıkla geçebileceklerinden o kadar emindiler ki, Alman Askeri Heyeti'nin yâveri, İngiliz birliklerinin müzafferâne İstanbul'a girmelerini bekleyenlerin Beyoğlu'nda hazırlıklar yaptıklarını ve yolları görececek pencerelerin şimdiden kiralandığını, İngiliz sefâret binasının da şimdiden tanzim edilip yatakların bile hazırlandığını bildiriyordu.⁽¹³⁾

Çanakkale üzerindeki mücâdele, 3 Kasım 1915'te Seddülbahir ve Kumkale istihkâmlarının bombalanması ile başlar. Asıl Çanakkale muharebeleri 19 ve 25 Şubat 1915 tarihinden itibaren başlamış ve 8,5 ay sür-

11. Fahir Armaoğlu, "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", *Çanakkale Muharebeleri Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, Çanakkale, 14-17 Mart 1990*, TTK yay., Ank., 1993, s. 13.

12. Z. Kurşun, "Çanakkale Muharebeleri" *mad. İslâm Ansiklopedisi*, TDV yay., C: VIII, İst., 1993, s. 205.

13. Liman V. Sandeş, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. M. Şevki Yazman) İst., 1968, s. 105.

Von Sanders'in dediği gibi, düşman, Türk birliklerinin şiddetli karşı koymasını önceden hesap edememişti. ⁽¹⁶⁾ İngiliz yazar Elis Ashmead Bartlet : "18 Mart'ta mağlup olduk. Bu konuda tevile hacet yoktur." demek suretiyle son durumu ortaya koyuyordu. Bu hususta Churchill, "Türkler öyle bir savunmaya girişmişlerdi ki, canlarını veriyorlar, ama vatan topraklarından bir karış yer bile vermiyorlardı" demiştir. ⁽¹⁷⁾ Çanakkale'de İngilizler belki de tarihlerinde görmedikleri bir darbeyi yemişler, hırslarını alamadıkları için de insanlık dışı davranışlardan kaçınmamışlardır. Çanakkale Harbi'nde sivil yerleşim yerlerine saldırmakta ⁽¹⁸⁾ hiç bir beis görmedikleri gibi, Çanakkale'ye Türklere karşı savaşmak üzere getirdikleri Avustralyalı, Yeni Zellandalı vs. dominyonlarından topladıkları insanları da kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Çanakkale'de kazanılan zafer ile Müttefiklerin bütün hesapları bozulmuştur. Çanakkale zaferi üzerine Rusya'ya giden yolu açamadıkları gibi, Balkan devletlerini de yanlarına çekemediler. Henüz tarafsız durumda bulunan Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katıldı. Gelibolu muharebeleri başladığında, Yunanistan ve Romanya Müttefikler tarafına meyletmişlerse de, muharebelerin müttefikler lehine gelişmediğini görünce tarafsız kalmışlardır. ⁽¹⁹⁾

Çanakkale'de 200.000 - 250.000 Türk şehit, yaralı ve kayıp vardır. ⁽²⁰⁾ Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi insanlık tarihinde hiçbir zafer bu kadar pahalıya mal olmamıştır.

Liman Von Sandres, Çanakkale'de Türk askerinin tükenmez azmini, vatan sevgisinin derecesini, cesaret ve fedakârlıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

"Çanakkale'yi bir asker olarak anlatmak imkânsızdır. Çelikten, manevi kudretten, vatan aşkından bir insan yapısı ne demektir? Bu sorunun cevabı işte şu gösterişsiz, mütevekkil ve sessiz Anadolu çocuğunun kendisiydi.

16. Sanders, a.g.e., s. 302.

17. Aydemir, a.g.e., s. 271.

18. Bu konuda bkz. Sanders, a.g.e., s. 94.

19. Armaoğlu, a.g.e., s. 19.

20. Besim Darkot'un verdiği rakamlara göre : Türkler : 252.300. İngilizler, 205.000. Fransızlar: 47.000, Darkot, a.g.md., s.351; L. V. Sanders ise 5. Ordu'nun 66.000'i şehit olmak üzere toplam zaiyatının 218.000 olduğunu kaydeder. Bkz: Sanders, a.g.e., s. 130.

müştür. 18 Mart 1915 tarihinde 18 müttefik gemisi boğazları zorlamışlar ve geçebileceklerini düşünmüşlerdi. Müttefiklerin 6 gemisi batırılmış ve “Çanakkale geçilmez” hükmü ile geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bu olaydan sonra karaya asker çıkarmak suretiyle hedeflerine ulaşmaya çalışacaklardır. İşte Çanakkale muharebelerinin ikinci safhası, düşmanın karaya asker çıkarıp karadan İstanbul’a ulaşmak istemesiyle başlar. 25 Nisan’da Saros’a, 26 Nisan’da Kumkale’ye, 27 Nisan’da Seddülbahir ile Tekeburnu arasına çıkarma yapmışlardır. Çanakkale muharebelerinde “Kirte Muharebeleri” diye isimlendirilen bu muharebeler destanlarla doludur. Diğer bir Seddülbahir muharebesi, de “Zığındere Muharebesi”dir ki, 6 Temmuz’a kadar sürmüştür. 8 Ağustos’ta Anafartalar Grup Komutanı olan Miralay (Albay) Mustafa Kemal ile 9 Ağustos’ta Kocaçimen, Conkbayırı, Kanlısırt’ta cereyan eden muharebelerde I. Anafartalar zaferi kazanılmıştır. 10 Ağustos’ta Conkbayırı muharebelerinde Mustafa Kemal’in göğsüne bir şarapnel parçası isabet etmiş, ancak göğsündeki saat onu korumuştur. 14-21 Ağustos’ta Kireçtepe, Aslantepe muharebeleri yapılmış, 21 Ağustos’ta II. Anafartalar zaferi kazanılmıştır. Burada başarılı olamayacağını anlayan düşman 20 aralık 1915’ten itibaren gizlice çekilmeye başlamış, 10 Ocak 1916’da tamamen Çanakkale’den çekilip gitmişlerdir.⁽¹⁴⁾

Bir Fransız tarihçisiyle bir Rus liderinin ifade ettikleri gibi, Türklerin Anadolu’ya ayak bastıkları, hele Avrupa’ya geçtikleri andan itibaren onları buradan uzaklaştırmak ve Osmanlı Devleti’nin gerilemeye başladığı andan itibaren de onun mirasına konma faaliyetlerine girişilmiş, ancak, hemen her seferinde konu İstanbul ve Boğazlara geldiğinde, paylaşma şekli üzerinde anlaşmaya varılamamıştı. Boğazlar üzerinde emelleri olan devletler bu kez birlikte hareket etmişlerdi.⁽¹⁵⁾ Ancak Liman

14. Çanakkale Muharebeleri için bkz., Besim Darkot, “Çanakkale Muharebeleri” mad. *İslâm Ansiklopedisi*, MEB yay., C: III, İst. 1988, s. 347 vd.; Sanders, a.g.e., s. 65 vd., Kurross, a.g.e., s. 99 vd.; Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe* (Yay. U. İgdemir), TTK, yay., Ank., 1990 (Bu eser ayrıca M. Sunullah Arısoy, *Mustafa Kemal Atatürk’ün Söyleyip Yazdıkları*, I. Kitap, TTK, yay., Ank., 1989, adlı kitapta yayınlanmıştır.) Kodaman, a.g.bahis., s. 183 vd.; N. Akgül, “Çanakkale Muharebeleri ve Etkileri” *Askeri Tarih Bülteni*, Gnkur. ATASE Bşk. yay. s. 31, (Ağustos, 1991), s. 67 vd.; Tüba Karakaya, “Çanakkale Muharebeleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, Gnkur., ATASE Bşk. Yay. s. 36, (Şubat 1994), s. 61 vd.

15. A. Süslü, “Çanakkale Savaşları ve Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VII, s. 20 (Mart 1991), s. 302.

Tarih kitaplarında Türkler için okunanlar, hatta onlarla döğüşenlerin anlatıkları hikayeler, hakikati ifadeden acizdirler. Saadet Türklerle beraber aynı safta döğüşmekteydi. Bu şerefi ömrümün sonuna kadar taşıyacağım.

Çoğu yarı çıplak, yarı açtılar. Haftada bir öğün kemikli bir parça et verilebiliyordu. Nebat yağından haşlanmış buğday kırığı yiyorlar, sıhhi vasıflardan mahrum su içiyorlar, taş üzerinde yatıyorlar, güneşe, fırtınalara, soğuga, yağmura karşı korunmamış siperlerde, çamur ve toz içinde günler geçiriyorlar. Fakat dünyanın bütün vâsita ve imkânlarına sahip düşmanlarını buldukları zaman arslanlar gibi döğüşüyorlardı. Bu ne gösterişsiz, nümâyışsiz bir yurt sevgisiydi. Arkalarında fakir bir vatan toprağı duran bu insanlar savaş boyunca birer kahramandılar. Ölüme gülererek giden bir başka millet yoktur. Bu hasletleri sebebiyledir ki, hürriyetlerini en ağır bedelle ödüyorlar, esâret bilmiyorlardı.

İstilâ ordusunun gerisinde bütün dünya kaynakları açık bulunduğu halde Türkler harp malzemesi bulabilmek için İngilizlerden ganimet almayı bekliyorlardı. Kum torbaları çok azdı. Kıtalara bu amaçla çuval gönderildiğı zaman askerler bunu elbiselerini yamamak için kullanıyorlardı. ⁽²¹⁾” Müttefikimiz olmasına rağmen Çanakkale muharebelerine hiç bir Alman birliğinin katılmamış ⁽²²⁾ olması da düşünülürse bu mücadelenin zorluğu ve büyüklüğü daha iyi anlaşılır.

Şevket Süreyya Aydemir Arıburnu’nda cereyan eden muharebeyi şöyle özetler: “O gece düşman Arıburnu’na 5 İngiliz tümeni daha çıkarır. (25/26 Nisan 1915) Bu bir küçük ordü demektir. Halbuki bizim kuvvetlerimiz yetersizdir. Erlerin çoğunun çarıkları dökülmüştür. Yiyecek kıttır. Yol yoktur. Muharebe şebekesi kurulmamıştır. Ama o gece Mustafa Kemal’in emrine de bazı birlikler verilmiştir. Ertesi sabah için onun verdiği emir, elde ne varsa bütün kuvvetle gene bir taarruz emridir. Mustafa Kemal bu taarruzun yapıldığı 26 Nisan gününün neticesini, “Mağlup olmuyorum” şeklinde özetler. 27 Nisan’da onu iki alayla takviye ederler. Verdiği emir aynıdır. O günkü harekâtı yönettiğı tepeye daha sonra Kemalyeri” adı verilmiştir. Kemalyeri’ndeki Mustafa Kemal, artık, dünyanın en kudretli imparatorluğunun Türk topraklarına kustuğı sonu gelmez insan ve ateş

21. M. Tütüncü, “Çanakkale Muharebelerinin Osmanlı Devleti ve Dış Dünya Bakımından Sonuçları” *Millî Kültür*, s. 82, (Mart 1991)s. 17.

22. Bazı kumandan mevkileri ile teknik hizmetlerde görev almış Almanların sayısı ise ancak 700 kadardır. Bkz: Aydemir, a.g.e., s. 271 vd.

kudreti ile boğuşmuş, kendini denemiştir... Kemalyeri'nden sağ kanttaki bir tepede bir çok düşman askerinin ellerini havaya kaldırarak, beyaz mendille sallayarak kendi erlerine teslim olduklarını da seyreder.⁽²³⁾ Liman Von Sandres hatıratında, Anafartalar civarında toplanan bütün birliklerin komutasını Albay Mustafa Kemal'e vermesiyle ilgili gerekçeyi şöyle anlatır: "ilk askerî başarısını Trablusgarp'te gösteren Mustafa Kemal, sorumluluk ve görevden zevk duyan bir komutan özelliğine sahipti. Daha 25 Nisan sabahı, 19. Tümen ile ve hiç bir yerden emir almaksızın kendiliğinden muharebeye müdahale ederek düşmanı sahile kadar püskürtmüş ve bundan sonra üç ay süre ile kırılmaz bir azimle devamlı düşman saldırılarına karşı koymuştur. Ona tam anlamıyla güvenilebilirdi."⁽²⁴⁾ Liman Von Sandres, Mustafa Kemal Paşa'ya güveneni Türk ordusundaki görevini bırakırken de tekrar etmekten kendini alamaz: "Ekselans, siz muharebe cephelelerinde, Arıburnu'nda, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım kumandansınız.. Bugün Türkiye'yi terke mecbur olurken emrim altındaki orduları, Türkiye'ye geldiğim zamandan beri takdirkârı bulunduğum bir kumandana tevdî ediyorum. Bu umumî felâket içinde bedbahtlık duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şeyle müteselli oluyorum: Kumandayı size terk ve tevdî etmek! Bu dakikadan itibaren emri sizindir. Ben, sizin misafirinizim."⁽²⁵⁾

İngiliz yazar Alan Moorehead de Mustafa Kemal için "O genç ve dâhi Türk Şefinin o esnada orada bulunması, müttelikler bakımından, talihin en acı darbelerinden biridir." demek⁽²⁶⁾ suretiyle bir komutan olarak Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki rolünü ihsas edecektir.

25 Nisan 1915 günü muharebeler sırasında Conkbayırı'na giden Mustafa Kemal, bir Türk müfrezesinin çekilmekte olduğunu görür. Aralarında şöyle bir konuşma geçer:

— Nereye gidiyorsunuz-

— Düşman geldi.

— Nerede?

Askerler 261 rakımlı tepeyi gösterirler. Gerçekten düşman tepeye serbestçe yaklaşmaktadır. Mustafa Kemal'in ise elinde kuvveti yoktur.

23. Aydemir, a.g.e., s. 245.

24. Sanders, a.g.e., s. 109.

25. Sanders, a.g.e., s. 9.

26. Aydemir, a.g.e., s. 271.

Askerlere:

- Düşmandan kaçılmaz!
- Cephemiz yok...
- Süngünüz var ya...

Mustafa Kemal, derhal kumandayı ele alır. Askerlere süngü taktırır ve yere yatmalarını emreder. Bunun üzerine düşman duraklar. Sonra 57. Alay yetişir. Askerlerini taarruza kaldırırken verdiği emri ise şudur: “Sizze ben taarruz emretmiyorum; ölmeyi emrediyorum... Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimizi başka kuvvetler ve başka kumandanlar alabilir...”⁽²⁷⁾ Düşmana karşı askerleri yatırarak kazandığı bu zamanı Atatürk’le mülakat yapan Ruşen Eşref şöyle anlatmaktadır: “Bir koca muhârebenin ufacak bir ana bağlı olduğunu, hatta bir memleket hayatının fena kullanılmış bir an yüzünden tehlikeye düşebileceğini, burada olduğu gibi iyi kullanılmış bir anın ise bir muharebenin ve bir vatının geleceğini iyileştireceğini, o dakikayı gördüğüm gibi canlandırandan duymak insanın tüylerini ürpertiyor.”⁽²⁸⁾

Conkbayırı’nda düşman kaldıkça her şey tehlikededir. Mustafa Kemal’in bütün düşünceleri bu noktada düğümlenir. 10 Ağustos günü Conkbayırı’nda taarruz başlar. İngiliz gazetesi Times’in harp muhâbiri Ashmead Baertlet’in “Devler ülkesinde bir devler muhârebesi” dediği bu muhârebe hakkında Mustafa Kemal şunları söyleyecektir:

“Bütün askerler, zâbitler her şeyi unutmuşlar, bakışlarını, kalplerini verilecek işarete bağlamışlardı. Süngüleri ve bir ayakları ileri uzatılmış olan askerlerimiz ve onların önünde, ellerinde tabancaları, kılıçları, zâbitlerimiz, kırbacımın aşağı inmesiyle, demirden bir kütle halinde, aslanca bir saldırıyla ileri atıldılar.

Bir saniye sonra düşmanın siperleri içinde, gökleri dolduran bir uğultudan başka bir şey işitilmiyordu: Allah! Allah! Düşman silah kullanmaya vakit bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca bir boğuşma sonunda birinci hattaki düşman kâmilen imha edildi.”⁽²⁹⁾

27. Aydemir, a.g.e., s. 243-244; Arısoy, a.g.e., s. 20-21.

28. Suat İlhan, *Atatürk ve Askerlik - Düşünce ve Uygulamaları*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ank., 1990, s. 49.

29. Aydemir, a.g.e., s. 253-254.

Mustafa Kemal, bu muharebede Türk askerinin halet-i rûhiyesini de şöyle ifade eder: “Biz kişilerin kahramanlık sahneleriyle ilgilenmiyoruz. Yalnız size Bombasırtı hâdisesini anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasında mesafemiz 8 metre, yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekiler, hiç biri kurtulamamacasına kâmilten düşüyor. İkinciler onların yerine geçiyor. Fakat ne kadar gıpta şayan bir soğukkanlılık ve tevekkül biliyor musunuz?öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir korku ve endişe bile göstermiyor, sarsılmak yok. Okumak bilenler ellerinde Kur’an-ı Kerim, Cennet’e girmeğe hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şehadet getirerek yürüyorlar. Bu Türk askerindeki ruh kudretini gösteren hayrete değer ve tebrike yaraşır bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkele Muharebesi’ni kazanan bu yüksek ruhtur.”⁽³⁰⁾

Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi, Mustafa Kemal’in askerî dehâsının gözler önüne serilmesi Çankale savaşlarının en önemli sonuçlarından biridir. Onun bu dehâsi ile sevk ve idâre kaabiliyeti Millî Mücadele’nin hemen her safhasında kendini gösterecektir. General Sir John Smyth, Mustafa Kemal’in önderliğinin Anzak saldırılarını atmakla kalmayıp Gelibolu seferinin kaderini tayin ettiğini yazar. İsmet İnönü’nün de bu konuda, Çankale’ye Müttefiklerin bir asker çıkarmasının hemen ilk gününden itibaren Mustafa Kemal’in bir yıldız olarak parlamaya başladığını, burada kumandanlık imtihanını tasavvur edilebilecek en büyük güçlükler içinde başarıyla verdiğini ifade etmiştir.⁽³¹⁾ Kısaca Çankale muharebeleri, Mustafa Kemal gibi bir dâhiyi çıkarmış, savaşın bitiminde başlayacak olan İstiklâl Harbi’nin liderini Türk milletine kazandırmıştır.

Çankale’de Batı, Türkleri hem asker ve hem de insan olarak yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Çankale savaşlarında batan gemilerden birinden yaralı olarak denize düşen bir düşman subayı:

“Top başında bekliyordum. Her an bir merminin başıma düşmesi mümkündü. Derken birdenbire müthiş bir patlama oldu. Yere kapandım, sonra müthiş bir sarsıntı ile havaya fırladım ve kendimi boğazın buz gibi sularında buldum. Mayına çarpmıştık, gemimiz batıyordu. Artık hiç bir şey yapılamazdı. Yüzerek kurtulmaktan başka çare yoktu. Sahil yakındı.

30. Süslü, a.g.m., s. 306.

31. Abdurrahman Çaycı, “Çankale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk’ün Askerî Kariyerindeki Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VII. s. 19. (Kasım 1990), s. 38.

Fakat sağ bacağımdan yaralanmış olduğum ve müthiş ızdırap verdiğini hissetmeğe başladım. Buna rağmen sahile yüzmeğe çalıştım. Karaya ayak atmak üzere iken pantolonum kan içinde idi. Halsiz ve bitkindim. Tüfeğine süngüsünü takmış bir Türk neferinin bana doğru koşarak geldiğini gördüm. Sudan yüzüp kurtulmuştum. Ama bu süngüden kurtulamayacağımı, biraz sonra göğsüme saplanan süngünün sırtımdan çıkacağını peşinen kabul ederek, gözümü yumdum ve akıbetimi beklemeye başladım. Türk askeri yanıma yaklaştı; yere diz çöktü; cebinden çıkardığı sargı bezi ile yarımı sardı. Kaputunu çıkardı; titreyen ıslak vücuduma sardı. Mermi yağmuru altında koluma girdi. Yavaş yavaş doğru yürüdük. Türkler siperlerinde bana sıcak bir çay ikram ettiler. Kendime geldim. ⁽³²⁾

Düşmanın Çanakkale'den çekip gitmesinden sonra I. Dünya Harbi üç yıla yakın bir zaman daha devam etmiştir. Başta Almanya olmak üzere müttefiklerinin savaştan çekilmeleriyle Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de Mondros Mütârekenâmesi'ni imzalayarak yenik bir devlet olarak savaştan çıkmıştır.

6 Kasım 1918 günü bir İngiliz heyeti, boğazlarda işgal işlemine başlamış, 18 Mart 1915'te Çanakkale'yi geçemeyen Müttefikler, 15 Kasım 1918'de yani, üç buçuk yıl sonra 167 gemi ile büyük kahramanlar gibi, ellerini kollarını sallaya sallaya boğazları geçmişler, 500.000 kişi ile beceremedikleri işgali 3.500 kişi ile gerçekleştirmişlerdir.

Bu işgal sırasında İstanbul bir Türk şehirden çok bir Yunan şehri manzarası gösteriyordu. Bir çok evin cephesinde Yunan bayrakları sallanıyordu. Bando eşliğinde sokaklardan geçen İtilaf Devletleri birliklerinin önünde levantenler yürüyor; subaylar ve askerlere çiçekler atıyor; bağırıyor; kucaklaşıyor ve şapkalarını havaya atıyorlardı. Bunlar bütün harp boyunca hiç bir kötülüğe uğramadan İstanbul'da oturmuş ve hiç ses çıkarmamış kimselerdi. ⁽³³⁾

Türk milleti, Mondros Mütârekesi'nden çok kısa bir süre sonra memleketlerinin işgal edilmeye başlandığını görünce, kendileri için savaşın bitmediğini, bilâkis yeni başladığını anlamışlardı. Esasen Çankakale muhârebelerinden sonra Müttefikler, Anadolu sâillerine ve öncelikle İzmir'e

32. Tahsin Ünal, *1700'den 1958'e Kadar Türk Siyasi Tarihi, III. Baskı, Ank., 1974, s. 212-213.*

33. Sanders, *a.g.e.*, s. 356.

yöneleceklermiş gibi görünüyordu. Daha 1915 yılı başlarında İzmir körfezinin dış kısmına hakim Kösten adası İngilizler tarafından işgal edilmişti. ⁽³⁴⁾ Ayrıca, 1915'te Yunan Başvekili, Çanakkale muharebeleri devam ederken İngiltere'den, İzmir'in kendilerine verilmesi şartıyla, onların safalarında harbe gireceklerini bildirmişti. ⁽³⁵⁾

Artık, Türk İstiklâl Harbi'nin yeni bir safhası başlamıştır. Türk evlâdı, Çanakkale'de gösterdiği kahramanlıkların binlercesini daha gösterecek, yeni destanlar yazacaktır. Oktay Yivli'nin şu şiirinde, Türk milletinin karamsar ve sıkıntılı bu günlerindeki hâlet-i rûhiyesi ile istiklâl aşkı ne güzel ifade edilmiştir:

*Ben Mülâzim-i Sani Sinan;
Savaşlarca yorgun düştüm;
Bir cepheye sol ayağımı yitirdim,
Ötekinde parçalandı sağ kolum.
Ben Mülâzim-i Sani Sinan;
Göz bebeğim İstanbul' u alabilmek için
Boğaz'a kadar dayanmıştı düşman.
Tarihler...
18 Mart 1915'i gösteriyordu:
Vakit sabahtı,
Gelibolu yorgundu,
Gelibolu yaralıydı,
Gelibolu sı:ıntılıydı...
Şehitlere mezardı Çanakkale,
Çanakkale ölüm gibi suskundu;
Boğazı dolduran su değil,
kandı...
Ben Mülâzim-i Sani Sinan;
Ben zamanlarca Türk...
Söyletmişim tarihlerde türkümü.*

34. Sanders, a.g.e., s. 142.

35. Aydemir, a.g.e., s. 329; 23 Ocak 1915'te İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edvard Grey, Atina'daki İngiliz Elçisi Sir Francis Elliot'a telgraf çekerek, "Yunanistan'a Batı Anadolu kıyıları da çok önemli toprak ödünü verileceği" önerisinde bulunması için tâlimat göndermişti. Bkz: Michael Llewelly Smith, *Anadolu Üzerinde Göz*, (Çev. H. İnal), İst., 1978, s. 45.

*Nerede bitmişsem,
Orada doğarım.
Neresi sonumsa, başlarım yeniden;
Kim söylebilir, bir yerde öldüğümü?*

İşte Çanakkale, Türk milletinin sonu geldi denildiği bir anda yaşayacağını isbat ettiği bir destandır.

Kısa bir değerlendirme yaparsak, 1850'yi tâkip eden yıllar, Osmanlı Devleti için fırtınalı ve felâketli yıllardır. Artık ordularımızın başları önde, kılıçları kında, fetih ufuklarından mağlup döndüğü yıllardır. Balkan Harbi'nin acıları dinmeden millet kendini, I. Dünya Harbi'nin içinde bulur. Yemen'de, Trablusgarp'ta, Galiçya'da, Sarıkamış'ta oluk oluk akan kan döken yaralı arslan artık yorgun ve bitkindir. Zafer türkülerinin yerini gamlı, hüznü türküler almıştır.

*Hey onbeşli onbeşli
Tokat yolları taşlı,
Onbeşliler geliyor,
Kızların gözü yaşlı.*

Burada geçen onbeşliler 1315 doğumlular olup, Çanakkale savaşları sırasında 15-16 yaşlarındaki delikanlılardır. Tarihte hiç bir milletin 16 yaşındaki gençleri cephede olmamıştır. Bu delikanlılar İstiklâl Harbi'nde de destanlar yazacak kahramanlardır. 70.000'e yakın rüştiye mezununun şehit olduğu ⁽³⁶⁾ da hatırlanırsa Çanakkale, mukaddes bir gençlik savunmasıdır. Subay ve er olarak ordu saflarına katılan onbinlerce mekteplinin verdiği savaştır.

Çanakkale'de kazanılan büyük zafer Türk milletinde derin izler bırakmıştır. İstiklâl Savaşı'na giden yolda artık, Yemen türküsü ile "Çanakkale içinde vurdular beni, Ölmeden mezara koydular beni," diye türküler söylenmeye başlanacaktır.

Çanakkale savunması ile sadece payitaht kurtulmadı. Kurtarılan ezilen gururdu. İstiklâl Harbi'ni kazanan asil ruh, Çanakkale'yi geçilmez yapan aynı asil gururdur. Çanakkale, yaşamak isteyen bir irâde ile köleleştirmek isteyen bir kinin çarpışmasıdır.

36. Tütüncü, a.g.m., s. 18.

Burada, Çanakkale muhârebeleri sırasında cereyan eden bir olay ile Türk İstiklâl Harbi sırasında cereyan eden bir olay arasındaki çarpıcı benzerliği vurgulamak isterim.

Kafkas ve Mısır seferlerinin yenilgiyle bitmesi, maneviyatı çökertmiş ve İstanbullular umutsuzluk içinde düşman eline geçmesinden, olmuş bir şey gibi söz etmeye başlamışlardır. Türk aileleri Anadolu'ya göç etmeye başladılar. Hükümet Anadolu yakasında bir saat içinde harekete hazır iki özel tren bekletiyordu: Biri Sultan ile maiyyeti, diğeri de saray erkânı için.⁽³⁷⁾

Çanakkale muhârebeleri başladığı zaman boğazların iyi tahkim edilmediği, bir gün düşmanın boğazdan geçerek İstanbul'a geçeceği düşünülmeğe başlanmış, hükümet merkezinin Eskişehir veya Konya'ya nakline karar verilmişti. Bu kısım eşyalar da ambalaj yapılarak yola çıkarılmıştı. Bu arada Selânik'ten İstanbul'a getirilen ve Beylerbeyi Sarayı'nda oturan sabık padişah II. Abdulhamid Han'a durum bildirilmiştir. Bu teklife tepki gösteren II. Abdülhamid; "Selanik elden gidiyor diye beni Selânik'ten buraya getirdiniz. Akibet Selanik elden gitti. Şimdi de İstanbul işgal edilecek diye Konya'ya taşınmaya karar vermişsiniz. İstanbul'u alan düşmanın, emniyetini sağlamak için Konya'ya kadar uzanacağını hesap etmiyorsunuz. Düşman Konya'ya kadar uzanınca biz o zaman daha doğuya, Asya'ya mı çekileceğiz. Ben buradan şuraya gitmem. Düşman donanmasını Kız Kulesi açıklarında görünce de intihar ederim. Biradere söyleyin o da aynı şeyi yapsın. İllâ İstanbul'u terk etmeyelim. Haydi!.. Haydi!... Orada Süleyman Paşa ile Namık Kemal'in mezarları durdukça oraya düşman ayağı basamaz. Siz bu milleti, ecdadının mezarını çiğnetecek kadar tefassüh ettiğini mi zannediyorsunuz?" demiştir.⁽³⁸⁾

Tarih Temmuz 1921...

Yunan ileri harekâtı başlamış, 17 Temmuz 1921'de Kütahya, 19 Temmuz 1921'de de Eskişehir düşmüştür. Düşman Ankara'nın 50 km. batısına kadar uzanmıştır. Ankara'da büyük bir heyecan ve telâş vardı. 23 Temmuz 1921 günü TBMM gizli oturumunda Ankara'nın tahliyesi ve meclisin Kayseri'ye nakli görüşülmüştür. Mâhiyet itibarıyla Çanakkale muhârebeleri sırasında cereyan eden olayın aynısı tekrarlanır.

Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey söz alır ve şu konuşmayı yapır:

37. Kınross, a.g.e., s. 96-97.

38. Tahsin Ünal, *Osmanlılarda Fazilet Mücadelesi*, Ank., 1981, s. 208-209.

“Ordu şehir bekçisi değil, ordu istiklâl bekçisidir. Nerede canı isterse orada harbini yapar. Meclis, buradan gitmemelidir. Aileleri serbet bırakalım. Yalnız biz burada öleceğiz. Tam o gün gelmiştir. TBMM azaları birer tüfek alsınlar oturduğumuz yerde top patlayıncaya kadar kalsınlar. Buraya kanımızı, canımızı feda etmek için geldik. Millete heyecan vermeyelim. Ölürssek ölüyoruz. Yedi senenin içinde milyonlarca insan telef ettik. Biz o milyonlarca insandan daha büyük değiliz. Biz de feda olalım.”⁽³⁹⁾

Çanakkale muhârebeleri, Türk askerinin dünyanın en güçlü ordularına karşı gösterdiği azimi, Türk İstiklâl Harbi'nin Kuvâ-yı Milliye ruhu ile eş değer bir anlam taşır. Mustafa Kemal, Çanakkale muhârebeleri sırasında askerlerine şunları söylemişti: “Benimle beraber burada muharebe eden bilcümle askerler katiyyen bilmelidir ki, uhdemize tevdi edilmiş namus vazifesini tamamen ifa etmek için bir adım geri gitmek yoktur. Hâb-ı istirahat aramanın, bu istirahatten yalnız bizim değil bütün milletimizin ebediyen mahrum kalmasına sebebiyet verebileceğini cümlenize hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımla hemfikir olduklarına ve düşmanı tamamen denize dökmedikçe yorgunluk âsârı göstermeyeceklerine şüphe yoktur.”⁽⁴⁰⁾

Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de söylediği bu sözlerin, Başkomutanlık Meydan Muhârebesi sırasında tekrar lââyık-ı vechile ifa edildiğini ve düşmanı denize dökmeden istirahate mahal olmadığı anlayışı ile tekrar tezâhür ettiğini görürüz. Zafer münâsebetiyle Mustafa Kemal Paşa şunları söylüyordu: “Askere istirahat emrediyorum. Asker dinlemiyor ve İzmir'de istirahat ederiz mukâbelesiyle cenk ediyorlar!...”⁽⁴¹⁾

Anlaşılabileceği gibi Çanakkale, her türlü vasıtalarla mücehhez düvel-i muazzamaya karşı kazanılan bir zaferdir. Çanakkale'yi büyük yapan da budur. Aradan dört yıl geçmiştir. Mütemâdiyen savaşmakla geçen, acılarla dolu dört yıl. Sakarya'da da bir avuç kahraman destan yazar. Yokluk, sıkıntı ve binbir meşakkat içinde yazılan bir destan. Sakarya'yı da Dumlupınarı da büyük yapan budur. Dumlupınar öncesinde “tekâlif-i milliye”

39. R. Turan, M. Safran, M. Şahin, S. Yalçın, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Ank., 1994, s. 141.

40. Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, C: I, 1881 - 1918, s. 45; Fahri Çeliker, “Çanakkale Ve Mustafa Kemal”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: III, s. 9, (Temmuz, 1987), s. 648.

41. *Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri*, (Toplayan, Nimet Arslan), C: III, Ank., 1981 s. 43.

emirleri yayınlanır: “Vatanda her hane birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık ihzâr edip Tekâlif-i Milliye Komisyonu’na verecektir.”⁽⁴²⁾ Hiç bir milletin tarihinde çorabını, çarığını askerine verecek kadar fedâkarlığı gerektirecek bir savaş olmamıştır.

Savaştan yıllar sonra bir ressam Mustafa Kemal’e Sakarya Savaşı’nı gösteren bir tablo hediye eder. Kendisi ön planda yağız bir savaş atına binmiş olarak görünüyordu. Ressam tebrik beklerken, Mustafa Kemal’in, “Bu tabloyu kimseye göstermeyin” demesi üzerine şaşırıp kaldı. Mustafa Kemal: “Savaşa katılmış olan herkes bilir ki hayvanlarımız bir deri, bir kemikten ibaretti. Bizim de onlardan arta kalır yerimiz yoktur. Hepimiz iskelet halindeydik. Atları da savaşçıları da böyle güçlü kuvvetli göstermekle Sakarya’nın değerini küçültmüş oluyorsunuz.” demiştir.⁽⁴³⁾

Falih Rıfki Atay şöyle bir olayı nakleder:

“Bir gün Mısır’da bağımsızlık davası için çalışan liderlerden biri Atatürk’ü görmeye gelmişti. Atatürk’e bizim hareketin de başına geçmek istermisiniz diye sordu. Atatürk, yarım milyonunuz bu uğurda ölür mü? diye cevap verdi. Atatürk’ün bu sözüne şaşırın adam, fakat Paşa hazretleri yarım milyonun ölmesine ne lüzum var. Başımızda siz olacaksınız ya! dedi. Atatürk, Benimle olmaz beyefendi, yalnız benimle olmaz. Ne zaman halkınızın yarım milyonu ölüme karar verirse o vakit gelip beni ararsınız.”⁽⁴⁴⁾ Atatürk’ün bu sözleri rahatlıkla söyleyebilmesi, tabiidir ki Çanakkale’den başlayan İstiklâl için ölmekten hiç çekinmeyen bir milleti görmesi ve ona sahip olmasıydı.

Atatürk, muhârebeyi, “Daima mücâdele halinde bulunan, gözle görünmez kuvvetlerin, gözle görünür şekil ve sûret almasıdır.” diye tarif etmektedir.⁽⁴⁵⁾ Çanakkale’de düşmana karşı gerçek kuvvetini gösteren Türk milleti, İstiklâl Harbi’nde de eşsiz bir mücadele vererek esaret altında yaşamayacağını bütün dünyaya bir kez daha göstermiştir.

42. Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ank., 1989, s. 410; Tekâlif-i Milliye Emirleri konusunda geniş bilgi için bkz: M. Kayran, “Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: V., s. 15, (Temmuz, 1989), s. 665 vd.

43. Kinross, a.g.e., s. 335.

44. F. R. Atay, *Çankaya, Atatürk’ün doğumundan ölümüne kadar*, İst., 1990, s. 318.

45. Muzaffer Erendil, *İlginiç Olaylar ve Anekdotlarla Atatürk*, Gnkur. Başkanlığı yay., Ank., 1988, s. 194.